

beli-társadalmi határok újradefiniálásának első lépései látszanak. A köznapi cselekvések azonban egyáltalán nem homogén zárványnak mutatják a Városárok utcát, hanem egy belülről meglehetősen differenciált etnikus szomszédságnak, melynek jövőbeli státuszát a tervezett beruházás éppúgy alakíthatja, mint az ott élők eddig fel nem ismert társadalmi tőkéje és cselekvési potenciálja.

EGY IPARI MUNKÁSKOLÓNIA ÁTALAKULÁSA

Tanulmányomban egy borsodi iparváros kolóniatelepének átalakulását és jelenlegi lakóinak egymás közötti viszonyát vizsgálom. A Béketelep házainak jellegzetes sziluettjét országszerte ismerik, Kormoson azonban a helyre a „cigánytelep” bélyegét sütötték. Ami egy külső szemlélő számára homogén közeg, azt a lakók, a telepet jobban ismerők és a város fejlesztésében résztvevők is a telepiek vegyes együttélésének látják. A hely fejlődésének irányát azonban mindenki máshogy értelmezi. Arra keressük a választ, hogyan változik a lakók és a hely kapcsolata a különböző generációkhoz és élethelyzetekhez kötődően, szemügyre vesszük a változásokhoz kapcsolódó státusz- és identitásküzdelmeket és a telep átalakulásának formálódó megítélését.

Marie Jahoda, Paul Lazarsfeld és Hans Zeisler a '30-as évek elején dolgozta fel egy osztrák ipartelepülés, Marienthal társadalmának változásait (Jahoda–Lazarsfeld–Zeisler 1999). A szociográfia a tartós munkanélküliség mindent átható hatását vizsgálja azt követően, hogy a városban bezárt az egyetlen textilipari nagyüzem. A pénztelenség és reménytelenség teljes mértékben átjárta a családi és közösségi viszonyokat, a családok „ellenálló képességét” és a korábbi családi megküzdési stratégiákat a munkanélküliség felerősítette. A gyár bezárása azonban a település lakosságának egészét együttesen tépázta meg, alábbhagyott a közösségi és politikai aktivitás és a korábban sokszínű kulturális élet. Az északmagyarországi Kormos maga is hasonló, monoindusztriális városként nagy sokkon esett át, amikor a nyolcvanas évek második felét jellemző lassú leépülés után a rendszerváltást követően hirtelen bezárt a lakosság jelentős részét foglalkoztató gyár. Bár a munkanélküliség ezt követően az országosan jellemző adatokat mindig is meghaladta, a korábban közel egyeduralkodó kohászat bezárása után a marienthali esettől eltérően a település nem veszítette el valamennyi munkalehetőségét. A munka hiánya azonban áthatotta a korábbi gyári munkások által lakott városrészeket, így a kormosi Béketelep is.

Kormos településszerkezete ipari fejlődésének múltját tükrözi. A település középpontja a hajdani kisváros, melyhez a gyár bővülésével mind a környékbeli falvak, mind az újonnan épülő gyári kolóniák fragmentált rendszere csatlakozott. A külső településrészek gyakran hosszan elhúzódó völgyekben fekszenek, így a természeti adottságok révén sem tudtak összefüggő városszövetet alkotni. A település egyik központi részén fekszik maga a gyár, illetve mára egykori épületének megmaradt darabjai. Az általunk vizsgált Béketelep a település egyik bevezető útja mentén, a gyár szomszédságában helyezkedik el, így számos külső településrész kapujaként funkcionál.

A századelőn kialakult rendkívül hierarchizált kormosi településszerkezetben a lakóhely hűen tükrözte a gyári és társadalmi pozíciókat. A munkáskolóniakon élő telepi lakók és

a gyárteleptől elszakadó község területén élő „falusiak” életmódja erősen szétvált (Valuch 2010, Szabó 1938). A rendkívül elkülönült társadalmi és foglalkozási csoportok a szocializmus évei alatt is megőrizték térbeli távolságtartásukat, a lakóhelyen kívül a mindennapi időtöltés helyszínei is elváltak számukra. A Béketelep a '20-as évek elején, Kormos egyik utolsó munkáskolóniájaként épült. A gyári hierarchia középső szintjén elhelyezkedő két- vagy többgyerekes szakmunkások, előmunkások, kistisztviselők költöztek a telep rendkívül modern és felszerelt lakásaiba. A telep két- és négylakásos házaiban közel 130 lakás található (Csontos–Vass 2001). A házak tágas lakásait eredetileg a földszinti és az emeleti lakások egységeként tervezték, így a típus szeparált lakhatást tudott nyújtani a sokszor éjszakai műszakban dolgozó és nappali pihenésre vágyó munkások, illetve családjaik számára (Szabó 1938). A földszinti és az emeleti, vagy helyi kifejezéssel élve „padi” lakásokat azonban az évtizedek során elválasztották, napjainkban mindkettőt külön bérlők lakják. Valamennyi lakáshoz külön kert tartozik, melyet a földszintiek közvetlenül érnek el, a padi lakosoknak pedig egy kívülről megközelíthető kis zárt kertjük van.

A telepet felépítő gyár azonban már réges-rég darabjaira hullott és végleg megszűnt, a lakások pedig a vállalat tulajdonából az önkormányzat, majd bizonyos esetekben az egyes lakók tulajdonába kerültek. A telep majd' 100 éves házai egy kivétellel a mai napig állnak. A beépítés szabályos szerkezetét csak a házak változó állapota „billenti meg”: a telep városhoz közelebb eső felén sikerült megőrizni az épületek állagát, errefelé a kertek is gondozottabbak. A lakások többsége önkormányzati tulajdon, és mivel komfortosak, így nem szociális bérlakásként, hanem piaci alapon adja őket bérbe a város, ami hozzájárul a jobb állapot megőrzéséhez. A Béketelep közepén egy üres házhelyen jelenleg játszótér áll, a néhány éve felújított, majd közösségi házként megnyitott lakás szomszédságában. A játszótér kerítés védi, belül egy kidőlt fajták fekszik, közvetlenül a pingpongasztal mellett, amelyen az elhelyezett téglák jelzik a háló helyét. Szemben néhány beton ülőgarnitúra és egy füves placc, ahova focizni szoktak összegyűlni a gyerekek. A közösségi ház központi fekvése ellenére nem bonyolít le jelentős forgalmat, inkább a játszótér és a telep háta mögött elhelyezkedő kis büfé az, ahol egy deci kóla mellett találkoznak a szomszédok.

A telep műemléki értéke és elhelyezkedése révén is fontos: Kormos célja a Béketelep hosszú távú rehabilitációja és a városszövetbe való integrációja (IVS 2008). Kivételes helyzetét a Béketelep annak köszönheti, hogy társadalmilag a telep még menthetőnek tűnik a város szemében más építészetiileg hasonlóan kiemelkedő szegregátumokkal szemben. A telepen néhány éve rehabilitációs majd telepfejlesztési programok indultak, ezek keretében több ház felújítását, valamint az itt lakók szolgáltatásokkal és programokkal való ellátását és ezáltal a telepnek és lakosságának folyamatos szociális és közösségi fejlesztését vállalta a város.

„Béketelep egy olyan kivételes szegregátum, amelyik a városi szövetbe teljesen be van ágyazva, tehát teljesen integrált lakókönyezet veszi körbe. Másodsorra Kormoson a szegregátumok nagy része a régi ipari munkáskolóniákból alakult ki. Ez a kolónia teljesen egységes, egyéni tervezésű, és műemléki védeltséget élvez. Ezt kutya kötelessége a városnak megvédeni és újjáépíteni. A lakásokat sem lehet akár-

hogyan felújítani, itt az eredeti állapotot kell helyreállítani ez pedig nem kis költség.” (K_szociális1)

A telep társadalmát vizsgálva az eltérő élethelyzetek, társadalmi pozíciók és megélhetési stratégiák néhány markáns csoportot körvonalaznak, amelyek együttélése és interakciója képezi a telep mikrovilágát. Az alábbiakban ezen csoportok közös hátterét és a Béketelep bennük élő képét fogom vizsgálni.

„No de akkor még itt lakni igen-igen sikk volt” – az őslakosok

A kormosi gyár hosszú évtizedeken át tartó prosperálása az ország számos pontjáról csábította dolgozóit a településre. A 20. század eleji bevándorlás első hullámában felvidéki, észak-magyarországi és dél-erdélyi ipari kötődésű családok érkeztek. Őket a húszas-harmincas évektől a borsodi, nógrádi, szabolcsi és hevesi falvak lakói követték, majd végül az ötvenes évektől, a mezőgazdaság átszervezéséhez kötődően az alföldi területekről érkeztek újabb bevándorlók. Az ekkori hierarchizált helyi társadalom egyik törésvonalát a többgenerációs gyári kötődésű munkáscsaládok és a paraszti környezetből érkező új munkások eltérő életmódja és attitűdjei jelentették (Valuch 2010). Származásukat tekintve a Béketelep lakói a hajdani gyár vegyes társadalmi összetételét mutatják. Vannak köztük őslakos kormosiak, a prosperáló ipar által Felvidékről idecsábított szlovák családok, vagy az Alföldről, Szabolcs megyéből toborzás útján érkezők, akiket a sokkal jobban fizető bánya vonzott a nehezebbnek tartott mezőgazdasági munka helyett. (Lásd erről bővebben Vígvári tanulmányát e kötetben.)

A második világháborút követően egészen a hatvanas évek végéig erőteljes lakáshiány jellemezte a várost. A friss beköltözők lakáshoz jutásának korlátozásával igyekeztek előnyösebb pozícióba juttatni a már korábban betelepülteket. A lakásínségen a hetvenes években épülő középblokkos majd házgyári lakótelepek enyhítettek (Valuch 2010). A gyár dolgozóinak nem volt minden esetben könnyű kitörni a drága albérletből, és saját lakáshoz jutni. Béketelep kellemes környezete a megfelelő alternatívák hiányához köthetően is kifejezetten jó lakhatási lehetőségnek számított. Egy telepi lakás megszerzése rendkívüli és emlékezetes esemény volt a jelenleg itt élő legidősebb generációnak és szüleiknek is, minden esetben egy sikertörténet. Nemcsak lakáshoz jutottak, de egy előkelő, elit helyre kerültek, ahova tartozni elismerésnek számított. Ez a mai napig hatással van életükre és arra, hogy hogyan látják a telepet, és azon belül saját helyzetüket.

„No de akkor még itt lakni igen-igen sikk volt, mert gyönyörű volt a Béke és mindenki ide szeretett volna jönni lakni. Viszont akik meg itt laktak, azok meg sokan elváltak a bérlaplatókba. Mi örültünk, hogy bekerülhettünk ide, kis kert volt, kis udvar volt.” (K_családi22)

Jellemző, hogy a gyári lakást a nagyszülők generációja kapta, mert „jól dolgozó nagycsaládok kohászok” voltak, majd a lakás apáról fiúra öröklődött. Máskor a napszámos csa-

lábból származó, a városban vagy valamelyik szomszédos bányában szerencsét próbáló családfőnek utalták ki a lakást, majd a család növekedésével egy nagyobb lakásba költöztették őket, amit később meg is tudtak vásárolni. A lakásínség miatt gyakran a nyári konyhákat is kiutalták a kolóniákon, ezekből pedig a személyes kapcsolatokon, folyamatos panasztételen és kopogtatáson keresztül az évek során át lehetett költözni valamelyik szomszédos telepi lakásba is.

A század első felében a gyár törekedett a dolgozók helyhez kötésére és többgenerációs szakmunkás dinasztiák kiépítésére. Ekkor rendkívül erős volt a gyár szociális gondoskodása, melynek a lakhatás biztosítása mellett része volt a kedvezményes vagy ingyenes hozzáférés a különböző közművekhez és lakásépítési kölcsönökhöz vagy alapanyaghoz is (Nagy 2011, 2012). A második világháborút követően a kedvezmények rendszere azonban egyre csökkent, az erőltetett iparosítás a meglévő városi infrastruktúrát – lakhatási, élelmezési, oktatási és kulturális szempontból is – igyekezett a fejlesztések nélkül a végletekig kihasználni (Valuch 2010). Ez némileg árnyalja a bőven támogatott, felduzzasztott iparváros képét. A kolónialakások megszerzése presztízsképző erején túl agyagi előrelépést is jelentett, hiszen az itt élő lakosság számára a háború után csökkentett, de teljesen meg nem szüntett gyári ellátásokat még mindig sokra tartották. A múlt történeteinek természetes elemeként jelenik meg a gyár gondoskodása és egyben kontrollja a telepi lakók felett. A bérlők bizonyos járandóságokat automatikusan megkaptak, a szomszédos bányákból származó jó minőségű szén és fát évente egyszer platós kocsikról borították a házak elé, ahonnan aztán mindenki behordta a saját pincéjébe. A telep utcáit a gyárból kiküldött „idősebb, rokkant emberek” sepregették és tartották rendben.

Az „elit” lakás, a gyári munka mellett azonban nemegyszer szegénységről és kényszerű kiegészítő kereseti forrásokról mesélnek a legrégebbi lakók. A háború után több évtizeden át mind az élelmiszer-, mind más termékek ellátása hiányos volt Kormoson, így a lakosok kénytelenek voltak részben önellátásra támaszkodni (Valuch 2010). A szegénység, beosztás az élet velejárója volt, aminek hatása máig érezhető az életmódban, a saját kézzel gyúrt tésztától kezdve a száraz kenyér felhasználásának trükkjeiig, azaz a megélhetés biztosításának különböző módjaiig, melyekről a lakók máig fontosnak tartanak beszámolni. Volt, aki a gyár mellett édesanyja segítségével kertet tartott fenn, ahol krizantémokat termeltek eladásra. Az állattartás igen gyakori volt több munkáskolónián is. Ez a megélhetési stratégia nem állt távol a friss munkásoktól, akiknek rokonaik gyakran az ország más tájain a mezőgazdaságban dolgoztak, és fiatalkorukban még ők maguk is paraszti életet éltek. A Béketelepen, mely ekkor az egyik legsűrűbben lakott telep volt, fáskamrák és disznóólak álltak a házak között. Az állatok tartását, különösen pedig az eladásra szánt állatok nevelését azonban az ötvenes-hatvanas évek fordulóján betiltották. Ennek indoka, hogy az állapotokat közegészségügyileg veszélyesnek tekintette az akkori vezetés, emellett szerették volna, hogy a telep a disznóólak lebontásával városiasabb külsőt nyerjen (uo.). Erős munkáskötődésük mellett a családok nem szakadtak el teljesen a mezőgazdaságtól sem. Míg az őslakosok szülei a gyárban dolgoztak, emellett néhányan a nagyszülőktől örökölt földeket is művelték a hétvégéken és szabadságuk alatt. Ez azonban más volt, mint a valódi paraszti életmód. A földművelés alacsony megbecsültsége már a századelőn megmutatkozott a kétlaki és régi munkások ellentéteiben, amit később továbbvitt a két csoport mun-

káshierarchiában betöltött eltérő szerepe, és megerősített az, hogy sokan a keményebb munkának ítélt mezőgazdaságot hagyták ott önként vagy az egyre erősödő téезesítés következtében. A földek elaprózódásával a munkások fokozatosan elvesztették közvetlen kötődésüket a földhöz és a mezőgazdasághoz, de ismereteiket szükség szerint a kiskertekben igyekeztek kamatoztatni. A fiatalabb generációk gyakran nem akarták ezt a részben paraszti, illetve kétlaki kötődésű életmódot folytatni, így a földeket sokszor el is adták.

A munkahely és lakóhely egysége strukturálta a személyes viszonyokat, és átszötte a családok és a közösség életét; a központi szerep kiterjedt azokra is, akik nem álltak ipari alkalmazásban. Az őslakosok élettörténetében gyakran szerepet játszik a szocialista munkaszervezés és kulturális élet, azaz nemegyszer munkástalálkozókon, gyári eseményeken, munkamódszer-átadáson találkoztak későbbi társukkal. Ennek és a gyár országos vonzáskörzetének köszönhetően jellemzőek a területi és etnikai szempontból vegyes házasságok. Az ország különböző területeiről érkezők kapcsolata mellett a telepen jellemző volt – és máig az – az etnikailag vegyes házasság. Amellett, hogy a gyár számos cigány származású munkást vonzott, ezek gyakoriságához hozzájárulhatott az is, hogy a legtöbben a közelmúltban beköltözők voltak, így nem egy már megszilárdult, etnikailag szegmentált társadalomba kellett beilleszkedniük. Mindamellett a hagyományos hierarchikus viszonyok gyakran okoztak feszültséget ezekben a vegyes házasságokban is.

„Az anyukám ilyen – azt mondják, hogy – magyar. Hát az is, mert valahogy mondta ő is, meg a bátyám is mondta, hogy ilyen magyar, magyarok. De anyu, ugye, kitagadták, amikor valamikor hozzám ment apához, mert apa cigány. De anyu úgy tartotta magát, hogy cigány.” (K_családi1)

A telep sokszor messziről érkezett, családjuktól messze élő régi lakói között rendkívül erős kötelékek fonódtak az évtizedes együttélés során. Rendszeres volt a vendégség, a kártyapartik, szalonnasütések és a közös ünnepek, „*mintha család volnánk*”. „*Amikor az uram nagybeteg volt, az összes szomszédot el tudtam sorolni*” (K_családi11). Az, hogy elsősorban a férfiak dolgoztak a gyárban, míg a feleségeik a gyerekekkel és az otthon tartott állatokkal foglalkoztak, csak erősítette ezeket a szomszédosági viszonyokat. A barátok egymás kertjébe is átjárhattak, ha éppen valamilyen zöldségre volt szükségük, és volt, aki még lakást is cserélt egy távolabbi szomszédal, csak hogy a barátnője mellett lakhasson. Az őslakosok a mai napig megőrizték kapcsolataik szorosságát, így a telep társadalmát vizsgálva nem csupán életkoruk, hanem a telepről alkotott közös perspektívájuk is elkülöníti őket.

A telep őslakosai most „tisztos szegénységben” élnek, a gyár leépítését és bezárását követő megrázkódtatást nyugdíjasként vészelték át. Jelenleg a korábban felhalmozott tartalékaikra és stabil nyugdíjvedelmükre támaszkodnak, ebből esetenként a gyerekeiket is tudják segíteni. Akit rokkantnyugdíjasként korán leszázalékoltak, valamivel kevesebb jövedelemből gazdálkodik.

A magántulajdonban levő lakásokat elsősorban az idős „őslakosok” lakják. Ők azok, akik nem látták előre a telep vagy a város leértékelődését, különösen fontosnak tartották, hogy magántulajdonú lakáshoz jussanak, ezért erőn felüli összegekért is hajlandóak voltak megvásárolni és felújítani a számukra oly sokat jelentő otthonukat. „*Tudtam, hogy ha va-*

lamit csinálunk rajta, az a miénk" (K_családi12). A bérlők számára nyitott vásárlási opciót néhány év után fel is függesztették, így sokan – bár akkor még hajlottak volna rá – már nem tudták megvenni a lakásukat. Jellemző, hogy aki egyszer megvásárolta a lakását, röghöz kötötként maradt a Béketelepen, emellett az öregedő lakás fenntartása is egyre drágább lett. Sokan már visszaadnák a saját tulajdonú ingatlant az önkormányzatnak, de erre nincs lehetőség. A telepen működő rehabilitációs programmal kapcsolatban számtalan hír terjedt, az egyik legrégebbi őslakos család abbéli félelmében, hogy kirakják őket a lakásból, beugrottak egy hirtelen házvásárlásba, és gyorsan elköltöztek. *„Mindenkifélti őket, mert idősök már a váltáshoz, és mire felépítkeznek, felbuknak*" (K_családi11). Az őslakosok számára az anyagi csapdát elsősorban a lakásuk megvásárlásával, felújításával járó adósságok jelentették, az esetlegesen felhalmozott tartozást nehéz volt jövedelem nélkül törleszteni. Egy devizahiteles csapdába került rokkantnyugdíjas gyári munkás például mosni sem tud, mert automata mosógépe a tartozások miatt szűkített vízmennyiséggel nem működik. A legtöbb idős lakos azonban takarékosan, de meg tud élni. Elsősorban a bizonytalanság az, ami mára mindenki életében megjelent, ha máshogy nem, a gyerekeik sorsán keresztül.

Az őslakosok élettörténete számtalanszor egy visszafordíthatatlan romlásról szól, amelynek a telep lecsúszásán kívül része a személyes életük megváltozása, az „aranykorra” eső fiatalságra, a tevékeny munkásévekre való emlékezés, valamint a családok teljességének és a biztos anyagi háttérnek az elmúlása. A fiatal felnőttkorra eső tapasztalatok különösen mélyen formálják a múlt emlékeit és értelmezéseit, és hozzájárulnak ahhoz, hogy a Béketelepről elsőként a szép régmúlt jusson eszükbe (Small 2002). A telep és a város megváltozása szoros összefüggésben áll a rendszerváltással és a gyár azt megelőző fokozatos leépülésével. E két dimenzió összefonódása keserűséggel tölti el a lakók egy részét, és a dicső múlt hamar kontrasztba kerül a leértékelt jelennel. Az aktív évek előre tekintő építkezése és a jelenlegi állapotok ellentéte okozta csalódottság tükröződik több elbeszélésben is:

„Most ez a téma nekünk nagyon fáj, mert mink építettük fel annak idején, ugye, az országot a háború után, mert hát visszagondolunk, nagyon sok város fejlődött háború után és nagyon fejlődött. Most hova lyukadtunk ki? (...) Erről már nincs mit beszélni. Itt már vége mindennek.” (K_családi2)

A szakmunkások munkaerőkölsével ma sokan értetlenül állnak az előtt, hogy most *„nagy, szép fiatal emberek nem dolgoznak”,* míg ők végigdolgozták az életüket. A gyár *„széthordása”* is személyes szinten érintett sok hajdani munkást. A máig szilárdan álló telepi házak bizonyítják számukra a múlt stabilitását, a szakmunka megbízható minőségét, aminek a megbecsültsége mára értelmezésük szerint elkopott. A pusztulás sokszor mindent áthat, így a szomszéd öngyilkosságának az okáról is úgy számolnak be, hogy nem bírta elviselni a *„koldus életet”* és azt a félelmet, amit a telep megváltozása keltett benne. Ugyanígy, számukra a kertek lepusztulása is a régi szép, akácfaikkal szegélyezett Béketelep eltűntét és az utóbbi évek nyomot hagyó, romlásba vivő változásait jelzi. Az őslakosok generációja még

most is szégyelli, ha idős kora miatt nem képes a kertjét rendben tartani. *„Akinek a kertje rendben van, az mind régi”* (K_családi2).

Béketelep az őslakosok szemszögéből jelenleg egy veszélyes hely, ahova a rendőrök is csak kocsival mernek belépni. A mindennapokban a negatív folyamatok leginkább a telep központjában koncentrálódó esti focizásában, a fiatalok közös hangoskodó időtöltésében mutatkozik meg, valamint abban, hogy *„semmiért sem lehet szólni”.*

„Szeretett volna az ember egy kicsit nyugodtabb nyugdíjas életkort. De hát, ha ez jutott, akkor ezt kell elfogadni. Csak nehéz elfogadni, nehéz, nehéz, hogy az embernek tényleg reszketni kell, félni kell. Mert ha valami zöreje van, már ül fel ő is, hogy mi zörrent.” (K_családi2)

A konfliktus nem csupán generációs, hanem különböző életformák egymás mellett élésének és a Béketelep eltérő értelmezésének konfliktusa. A virágok letörése, a megtermelt zöldegek vagy szőlő leszagztatása szintén kritikus kérdés: a csínytevő gyerekek minden bizonnyal nem értik, hogy a régi lakók, akik a kertet mint saját státusszimbólumukat gondolják, ezt saját földbe tiprásokként élik meg. *„Mi büdös parasztok vagyunk. Mert miért bántod azt a szegény virágot? Nem látod, milyen keservesen gondozom”* (K_családi7). Noha a nehézkes és konfliktusokkal terhelt együttélés általánosan elterjedt értelmezése a Béketelep kapcsolatrendszerének az őslakosok szemszögéből, akadnak, akik egyáltalán nem érzik zavarónak a leggyakrabban emlegetett ütközési pontokat, mint például a hangos játszótéri jelenlétet. A jó kapcsolatok mellett távolságtartó tiszteletről is hallani, azaz *„tudomásul veszik, hogy ő hamarabb itt lakott”.*

A nagyarányú lakosságcsere a változó lakhatási körülményeknek és a telep változó státuszának volt köszönhető. A cserélődés a '70–80-as évek során a városközpontban felhúzott társasházakba való tömeges áttelepüléshez köthető, amikor is a jobb helyzetű lakosság igyekezett a komfortos, modern lakásokba költözni. Ezzel együtt több komfort nélküli, rossz állapotú telepet lebontottak, így az ott lakók többek között Béketelepen leltek új otthonra. Egyesek a városvezetéstől már akkor azt a jövendőlést hallották, hogy a Béke *„cigánytelep”* lesz, míg mások úgy emlékeznek, hogy a Béketelep akkori képviselője biztosította a telepieket, hogy csak *„magukféle”* emberek fognak ideköltözni. A telep megváltozása az idős őslakosok narratívájában legtöbbször a cigány családok beköltözéséhez kötődik, annak ellenére, hogy a telepen korábban is laktak cigány családok, és számos vegyes házasság is volt a közösségben.

„Hát, amikor idejöttünk, még csak egy volt, egy volt. Virágos volt az élet, szép volt, virágos kert volt ott kint. Ahogy megyünk, park volt. Úgy örültem, mentem rózsát gondozni, meg minden. Anyukám, már lettek vagy tízen, már odavolt az asztal, odavolt a lóca, odavolt a minden.” (K_családi7)

Az egyik őslakos a telepre elsőként beköltöző cigány családként írja le magát. Édesapja 42 éven át megbecsült salakírányító diszpécser volt a gyárban, ez a pozíció minden-

képpen hozzájárult ahhoz, hogy kolónialakást kaptak. A Béketelep előtt ők voltak az első cigány család Tésáson¹ is:

„Tehát nagy harc volt az is, hogy oda bekerüljünk. A Tésásba. Egyetlenegy cigány család volt, az is mi. De az ott lakók mindent elkövettek, hogy mi oda ne menjünk be. Ahova mi is költöztünk, a szembe levő szomszédunk mérnök volt, orvos, tehát egy elit társaság lakott. És érthető módon nem akarták, nem ismertek bennünket. Az egy másik dolog, hogy utána megismertek és megszerettek bennünket.” (K_családi5)

Ahogy Tésás telepre a '80-as évek elején egyre több cigány család költözött be, és az új lakók hatására az elmesélés szerint romlani kezdett a hely, ők maguk döntöttek a továbbköltözés mellett. Az édesapa tanácsi kapcsolatai révén lehetőségük nyílt a Béketelepre költözni, ahol végigjárták ugyan azt a folyamatot, amit Tésáson: ide sem akarták beengedni a családot, ám a beköltözésük után megszerették őket, és a mai napig tisztelet övezi a családjukat a telep őslakosai között. Egy másik, a '90-es évek elején beköltöző cigány család is hasonlóról számol be:

„Mert nem ment az úgy, hogy fogom magam, és beköltözök a Békére. Abban az időben ez nem így működött. Hanem Kati néni, mert volt ilyen Béke Képviselő, meg minden, mondta, hogy rendes család. Nem hangosan, de engedték, hogy beköltözzünk. Nem kellett engedély, de ha annyira izélték volna, meg tudták volna csinálni, hogy ne költözzek be. Az anyósomat nagyon sokan ismerték, a Miskolci néni, Irmuska néni, Manyika – hogy így mondjam, a magyarok, mert az volt a lényeg, akkor nagyon kevés cigány lakott itt, amikor én ide jöttem lakni.” (K_családi5)

A beköltöző családok számára az őket ismerő gyári, tanácsi vezetők egyfajta referenciát jelentettek, az ő szavuk az ellenkező hangokat is elhallgattatták. Ennek megfelelően a cigány családoknak nagy státuszbeli előrelépést jelentett az új lakóhely.

A Béketelepen lakni mára szegényré vált, mert a Béke cigánytelep.

„De sajnos, ide lyukadtunk, hogy ennyi ujjon meg lehet számolni, hogy hány magyar van a telepen. És azt meg lehet látni, ha magyar van, hogy még egy kicsit a porta rendbe van tartva. De ahol nincs, ott vége van mindennek.” (K_családi2)

¹ A Béketelephez hasonló munkáskolónia, itt a korábbi magas státuszú gyári alkalmazottak kiköltözése és a cigány családok beköltözése már a '70-es évek folyamán elkezdődött, mára Kormos egy hírhedt telepévé vált.

„Már most a középkategóriák is teljesen csődbe fognak menni” – a megélhetésért küzdők

Mind Kormos, mind a Béketelep lakosságának kialakulását a szelektív migráció befolyásolta.

„A sarja nép, a legszegényebb nép maradt meg itt Kormoson. Vagy már nem bírt menni, aztán meghal itt Kormoson, mert itt született, vagy annyira szegény volt, hogy nem bírt lépni.” (K_családi18)

Több család, aki nem tudta az egyre süllyedő várost elhagyni, netán a város rosszabb szegleteiből érkezett Béketelepre, a megélhetésért mindennapi küzdelmet folytat. Ezek a családok hiába laknak itt évek óta, esetleg itt alapítottak már családot is, az őslakosok máig bevándorlókként tekintenek rájuk.

A családok egy része a város más, felszámolt, esetleg eleve rosszabb helyzetű vagy leromlottabb szegregátumaiból érkezett, és a lakosok átköltöztetésével, a bérlakások célzott kiadásával a város maga irányította az egyes városrészek, így a Béketelep átalakuló státuszát is. A különböző lakóhelyekről származó embereknek mást és mást jelent a Béketelep, míg egyeseknek egy kitörési lehetőség, másoknak a lefele mobilitás új színtere. Van, aki a város egy mellékvölgyében lebontott, cigánytelepek között „mintalakótelepként” számon tartott hely martinsalak-házából érkezett. Számára a Béketelep a gazdálkodási, így a megélhetési lehetőségek csökkenését hozta, ám költözése kényszerű volt. Korábbi lakóhelyéhez képest a telep szomszédsági kapcsolatai is gyengébbek, ami szintén a boldogulását veszélyezteti:

„A munkában is ugyanúgy voltunk, hogyha valaki tudott valamilyen munkát, rögtön szóltunk egymásnak, értesítettük a telepesieket, hogy na, rögtön van munkalehetőség. Itt például van olyan is, hogy itt is lakik egy szomszédom, jó viszonyban is vagyok vele, de például úgy elmegy dolgozni, hogy már csak azt nem tudom, hogy dolgozni megyen, mert hogy miért nem jöttél? Mikor már be van telve a létszám. Úgyhogy, itt ilyen a közösség.” (K_családi8)

Van, aki elárvezett saját tulajdonú lakásából került ide, és van, aki számára a Béketelep a Tésásról való menekülés lehetősége volt. Hiába felfele vagy lefele mutató mobilitási mintaként értelmezhető a különböző telepekről érkezők életútja, mára mindkét típus maga mögött hagyta a telepet. A Tésásról érkezők – akik elmesélésük szerint is egy korábbinál jobb helyre érkeztek meg – mostanra már innen is mennének el. Elsősorban „egy nyomor-telephez képest” magas lakhatási költségeket sokallják. Az elavult közműstruktúra miatt a vízdíjat közösen fizetik, így sok esetben a vízfolyásokat is a lakók állják. Az aránytalan, nem a bejelentett számú lakónak megfelelő vízfogyasztás is a ház többi lakóját terheli, azonban a szomszédoknál megszálló tartós vendégek jelentését senki nem vállalja fel szívesen. Emellett gyereknevelésre sem tartják alkalmasnak a Béketelepet, mely jelzi, hogy a „beköltözők” is romló közösségként látják a helyi lakosságot.

„A nagyfiam egyáltalán nem jár ki, mert vagy belekötnek, vagy csúnyán beszélnek, nem szereti.” (K_családi3)

„Jobb volt régebben. Túl vegyes. Gyerekek miatt is, nem olyanok már a gyerekek sem. Nem is a felnőttekkel volnának itt, mert én nem igazán foglalkozok, sok mindent nem hallom, ami történik a Békén. Inkább a gyerekek. Mindig ott kell lennie a gyerekek seggében, nehogy legyen probléma, nehogy bántsák, mittudomén.” (K_családi4)

A megélhetésért küzdő középgeneráció helyzete általában a munkaviszonytól függ, azaz sikerül-e éppen közmunkában vagy alkalmi munkában a hónapra elegendő jövedelmet megszerezniük. Béketelepen a legjellemzőbb megélhetési formák a közmunkán kívül a mezőgazdasági munkákra való időszakos migráció, illetve kisebb arányban, de jelen van a szerző-mozgó tevékenység is.

A középgeneráció tagjai közül többen közmunkásként dolgoznak a városban, ami kifejezetten előnyös helyzetnek számít. A közmunka a városban nem csak az utóbbi évek problémáinak a megoldása – van olyan békelelepi, aki 12 éve dolgozik így. A közmunkások között gyakran előnyt élveznek a bérlakásban lakók és kisebb tartozással rendelkezők, ezzel a város közmunkaszervező részlege a vagyongazdálkodásnak segít. A kiválasztás vagy továbbfoglalkoztatás másik szempontja a munkás megítélése és szorgalma, azonban bizonyos időközönként mindenkinek segíteny kell lennie, hogy minél többen jussanak a munkalehetőséghez. A közmunkaszervezők megerősítették, hogy előnyben részesítik azokat a dolgozókat, akik egyrészt jól és megbízhatóan dolgoznak, másrészt rendszeres időközönként személyesen jelentkeznek, amikor éppen munka nélkül vannak – azaz e területen mindenképpen erős szelekcióval találkoznak a nagy számban jelen levő szakképzetlen munkanélküliek. A közmunkás jövedelem – még ha kivételesen két felnőtt is tud dolgozni – akkor is nagyon kevés egy család ellátásához, emellett csupán időszakos. A háztartások kiadási szerkezete évszakonként hullámzó, a fűtési szezon és ezzel párhuzamosan az alkalmi munkalehetőségek, illetve közmunkások városi létszámának csökkenése különösen nehéz helyzetet alakít ki télen. Az ekkor felhalmozódó tartozásokat a nyári, bőségesebb időszakban törleszti a család. Ahhoz, hogy ne kapcsolják ki a villanyt, egy háromgyerekes családnak kamatra kellett kölcsönt felvennie.

„Na de amit télen felszedegettünk magunkra, a fa meg az, azt most [nyáron] nyögjük kifelé. Egy hónapja így áll a fal, nem tudunk festeni. (...) És képzeljétek el, hiába fordultam egyházhhoz, önkormányzathoz, családsegítő, senki nem segített. Hónapokig jártam a római katolikus egyházhhoz, sose kaptunk semmi segítséget. Vagy élelmiszercsomagért mentünk, hogy legalább abban segítsenek, vagy hogy fát vegyünk – de nem adtak. Elkezdtem nevetni magamon. Igaz, mennyit ízéltem, mondom, Marcsi, nem baj, a gyerekeink nem fagyhatnak meg, gyere, törjük össze a szekrényt.” (K_családi3)

Gyakori munka a telepiek körében az „alföldezés”, ami a hosszabb távú, szezonális mezőgazdasági munkák átfogó neve. A borsodi területeken már a '30-as évek környékén jellemző volt a summás munka, majd a '70-es években átvette a helyét az új summásságnak nevezett megváltozott minőségű mezőgazdasági idénymunkákra való ingázás. Míg az előbbi inkább a megélhetés biztosítására, az utóbbi kiegészítő jövedelem szerzésére irányult (Nemcsik 1976). Bár a rendszerváltás után az iparból agráriumba való visszatérőldés nem vált jellemző stratégiává (Alabán 2012), ez a szezonális mobilitási minta a mai napig tartja magát. A munka gyakran embert próbáló, napi nyolc óránál általában jóval többet 10–14 órát dolgoznak, amit nem is mindenki bír. A földeken való munka, például barackszedés, szőlőmunkák vagy krumplipakolás mellett sokszor a termények osztályozása, előkészítése, zsákolása, hűtőházi feladatok is a munka részét képezik. A munkakörülmények nehézsége mellett a szállás is gondot okoz, mind minőségében, mind zsúfoltságában a dolgozóknak. A családokból általában többen is felkerekednek, elsősorban a felnőttek vagy a fiatalok. Van, aki ilyenkor másra bízva a kisebb gyermekét, esetleg viszi magával, és ott vigyáznak rá. Volt olyan telepi, akinek a gyermeke az elhúzódo munka miatt maradt le az iskolakezdestről is. Az ápolásra szoruló családtag, vagy az egészen kis gyermekek azonban sokszor megakadályozzák a családok ilyen jellegű munkavállalását.

Többen akadnak Békelelepről, akik maguk is szervezői az alföldezésnek, bandagazdák vagy a vállalkozó felhajtói. A brigádok vezetése stabilabb és hosszabb távú munka. A különböző típusú feladatok bérezése más és más, néhol a papírmunkát és a felügyeletet is ezek a szervezők végzik, néhol azonban a fizikai munkában ugyanúgy részt vesznek. Van, aki már egy évtizede dolgozik együtt bejárattott embereivel, a brigádvezetés néha családon belül öröklődő pozíció. A részt vevő munkásoknak is tíz- vagy akár húszéves tapasztalata van ebben a típusú munkában.

„Ez már nagyon régi munka, ismerik őket. A páromnak ez az egy, csak tavaly nem volt, mert lefagytak a dolgok. Ismeri őket, és ragaszkodik a főnök az én páromhoz. A főnök odavalósi, és akkor telefonál, hogy akkor menjenek. (...) 3500 a napi bér, de teljes ellátás, reggeli-ebéd-vacsora van. Ez természetes, hogy az én párom többet hoz, mert ő van az emberekkel. Szerintem azt a hatvanat elhozza, ha nem költenek túl, ha nem kell nekik ez is, meg az is. Általában cigire szoktak, meg üdítőt szoktak hozatni a boltból. Ha így nincsen, akkor megy ő is másokkal dolgozni. Amíg van, meg ahova el tud menni, akkor megy.” (K_családi4)

Alkalmanként akár 60–80 ember is elindul a városból, de nem csak békesiek. Egy-egy alkalom akár egy hónapi távollétet is jelent, bizonyos fedett munkák pedig még a nyári szezonon kívül is megélhetést nyújtanak. A szezon végén nagyobb tömegekben hazaérkező munkások a városiak körében népszerű beköltöztetési mítoszokhoz is hozzájárulnak. Akik nem ismerik az érkezőket, saját félelmeiktől hajtva úgy értelmezik a visszatérők tömegeit, hogy más városok cigány lakosait költöztetik be jó pénzért Kormosra. Ezek a néhány hetes vagy akár tavasztól őszig kitartó munkák – különösen, ha több családtag egyszerre indul el – fontos, ám időszakosan hullámzó bevételt jelentenek a családoknak, így például

ezzel az egyszeri tőkével tudnak a béketelepi lakásokra is licitálni,² vagy az iskolakezdéshez szükséges pénzt teremtik elő. Mivel jórészt feketemunkáról van szó, így nemegyszer előfordult, hogy az alföldezés miatt esnek el segélytől az emberek, azaz számításaikkal elmentésben hivatalosan nincs meg a 30 bedolgozott munkanapjuk. Megtörténik az is, hogy az alföldi munkát pont a közmunka miatt kell valakinek időlegesen megszakítani, míg más a közmunkát mondja fel az alföldezésért. Amellett, hogy a közmunka megtartása a rosszabb periódusra vonatkozó bevétel miatt is fontos, a két munka nehézsége között – amint ahogy azt sokan kiemelték – hatalmas különbség van.

A településen a hosszú éveken keresztül jelentős megélhetési stratégia volt a vasgyűjtés vagy vasazás. A város legszegényebb, jellemzően cigány családok a gyár korábbi meddőhányóin vagy elhagyott telephelyein ásták ki vagy gyűjtötték össze a fémeket. A helyi gyűjtőktől a vasat a hierarchiában magasabban elhelyezkedő, más szállítóeszközzel is rendelkező felvásárlók vették meg és értékesítették jobb árat kínáló városokban, ezzel téve nagyobb haszonra szert. A vasazás az illegalitás határán mozgó tevékenység, hiszen a fém forrása a leggyakrabban hivatalosan ismeretlen (Messing–Molnár 2011b). Az utóbbi évekre a tevékenység részben a források kiapadásának, részben pedig a fém átvételéhez kapcsolódó szigorításnak következtében hagyott alább. A Béketelepen megszólított családok közül jelenleg senki nem foglalkozott vasazással, de többen említették, mint a '90-es években fontos megélhetési formát. Akad azonban jelenleg is olyan telepi, aki szerző-mozgó megélhetésre szakosodott, a vasazás véget értével pedig más típusú tevékenységre szakosodott. A család helyben szervez szezonális munkát, tavasztól őszi gyógynövényeket és néha éti csigát gyűjtenek embereikkel egy Hajdú-Bihar megyei felvásárlónak. A családfőt fiatalkorában leszázalékolták, ezt követően kezdett el a jelenlegi megélhetési stratégiájához hasonló gyűjtögetéssel foglalkozni. Eleinte vasazással foglalkozott, egy időben maga is gyűjtött, majd felvásároló és átvevő pénztáros lett.

„Vasat szedtem, hát járogattam faluzni. Ilyen futóra szedtem a vasakat, hoztam haza és küldtem a MÉH-telepre. Hát még abban az időben jó volt. Hat forintért megvettem a vasat faluhelyen, kaptam érte tizennégy forintot [a városban].” (K_családi16)

Körülbelül tíz éve vágtak bele a gyógynövényüzletbe, de mivel nincs elég tőkéjük befektetni, nem tudnak teljes szezont átfogóan füveket leadni. A gyűjtögető csapat nagyobb része a telepről verbuválódik, a várostól több 10 kilométerre is elviszi őket a szervező, aztán a napi munka után délután hazafuvarozza őket. A család tagjai a mezei munkában nem vesznek részt, ehelyett a szárításban, illetve a szakértelmet követelő válogatásban dolgoznak. A jelenlegi gyógynövények köre épített megélhetésük fenntartásában az egész család szorosan együttműködik, egy velük élő unokájuk főz rájuk, párja keresetét adja a közös kasszába, a többi unoka pedig gyakran átjár segíteni.

² A Béketelep komfortos lakásait piaci alapú bérlakásként adja ki az önkormányzat, a nyilvános licitet követően azzal a pályázóval szerződnek, aki a legtöbb havi lakbért tudja egy összegben, kaucióként letenni, és amit a beköltözése után le is lakhat.

A középgeneráció tagjai között többen gyermekeik után kapott ellátásból élnek, másoknak pedig bejelentett munkájuk van, ami azonban általában nem stabil, hosszú távú állás, gyakoriak a takarítói, konyhai, kertészeti munkák. Az egyetlen helyi cégnél végezhető szalagmunkát erősen szelektáló felvételi előzi meg. A külföldi munka a Béketelepen nem népszerű, mivel a korábbi években gyakran születtek rossz tapasztalatok. Ha nem a saját családjában, az ember rokonai között biztos akad valaki, akinek nem fizetették ki a külföldi munkáját. Emellett a szakképzetlenek számára nem is tűnnek olyan nyereségesnek ezek az állások ahhoz viszonyítva, hogy az embernek a családjától messze kell élnie, leginkább akkor érdemes belevágni, ha valami konkrét „tisztáznivaló” (adósság vagy hitel) van. A munkalehetőségek beszűkülése hatással van az emberek mindennapi közérzetére, ezen keresztül pedig a telepi együttélésre is:

„Itt nem volt cél annak idején [az érettségi], mert itt a szakmával az emberek elváltak generációkon keresztül a kohászatban. Tehát egy biztonságot adott, nem voltak ilyen idegbeteg, stresszes emberek, mint most. Hát a fiatal emberek ki vannak kényszerítve.” (K_családi5)

A középgeneráció tagjainak múltja még gyakran kötődik a gyári munkákhoz – még ha a kormosi gyárban csak nagyon fiatalon vagy rövidebb ideig dolgoztak. Van, aki gyártósorok és munkásszállók között vándorolt országszerte, és komoly szakszervezeti munkát is végzett ezek alatt az évek alatt. Más most rendkívül tudatosan él a jogaival: egy apuka az Egyenlő Bánásmód Hatósághoz fordult, amiért a gyermekét megelőző jelleggel tetűirtásnak vetették alá, noha senki mással nem tették ugyanezt. A gyári múlt és az évtizedek óta folytatott informális vagy időszakos jövedelemszerzési stratégiák a kirekesztettség egy más minőségét definiálják. Az itt élő őslakosok és „bevándorlók” egyaránt részben gyári múltjuknak köszönhetően jogtudatos, közösségi szemléletű emberek, akik a segítségkérés vagy intézményi ügyintézés világában is jól boldogulnak. Többen jelenleg is tagok, esetleg tisztségviselők valamilyen önkéntes, szabadidős egyesületben (pl. galambász, horgász vagy kerékpár egyesületek).

A telepen működő Béke Egyesület a szocialista időkben a helyi kulturális önszerveződés egy példája volt. A régi tagok személyes kapcsolatainak és önkéntes lelkesedésének köszönhetően az egyesületet. Az azóta élőhalottként számon tartott szervezetbe a telepfejlesztési projekttel sikerült újra életet lehelni. A korábbi tagok a telep őslakosai közül kerültek ki, jelenlegi vezetése pedig inkább a fiatalabb „beköltöző” generáció tagjai. Az egyesület egy korábbi idős tagja megmaradt pozíciójában – ő már fiatalkorában is vezető kultúros volt, és a szervezőkészségét, tenni akarását idős korára sem veszítette el.

„Vén hülye fejemmel még most is azon vagyok, hogy itt valamit csináljanak. Mert valamit csinálni kell, mert ha senki nem csinál semmit, akkor minden marad csak úgy, a Döbrögi módszer az nem, hogy ráérünk arra még, hanem csinálni kell valamit. Ha ez a kis csoport ez élni tud... Csak hát nagyon nehéz, ma már én is nehezebben ismerem ki az embereket, nem tudom, hogy mit gondoljak, jó lesz-e vagy nem. A magam részéről megpróbálom úgy, hogy jó legyen.” (K_családi22)

Az egyesület új tagjai azonban még nem feltétlenül találják a helyüket, nem látják az egyesület értelmét, azt, hogy a befektetett munka kamatozna, és az elsöre logikusnak tűnő adományosztásnál, bográcsozásnál hosszabb távú cél egyelőre nem sikerült meghatározni. Small (2002) egy bostoni szegény bevándorlók és szegények által lakott negyed közösségi részvételének alakulását vizsgálva arra jutott, hogy a participáció alapvetően a lakóhely narratív keretezéséhez kapcsolódik, és a strukturális kényszerek jelenléte csupán erősíti vagy gyengíti az így kialakult tendenciákat. A Béketelep esetében világosan látszik, hogy az őslakosok generációjának teljesen mást jelent a telep, mint az azóta beköltözött vagy az őslakosok leszármazottaiból álló korcsoportoknak. A '60–70-es években érkezőknek kiváltság volt idekerülni, ami hozzájárulhatott a közösségi aktivitásuk erősödéséhez is. Ezzel szemben a fiatalabbak saját élettörténetük tükrében nem kapcsolnak pozitív jelentéseket a Béketelephez, még a beköltözést a mobilitási céllal választók is leértékelik a helyet. Small megfigyeléseit támasztják alá, hogy az őslakosok és a következő generációhoz tartozó „beköltözők” egyaránt a mindennapokat átható szegénységről számolnak be a múltbeli és jelenlegi telepi élet leírásakor, azaz a közösségi részvétel csökkenését nem a telep objektív körülményei befolyásolták, hanem azoknak a narratív keretezéseknek és értelmezéseknek a megváltozása, amin keresztül a cserélődő kohorszok a lakóhelyüket szemlélik.

„Túlélési gyakorlaton vagyunk itt ezen a Földön” – a lecsúszók

Az őslakosok és leszármazottai által beköltözőnek tekintett, szegénységgel küzdő, főleg cigány családok némelyike már hosszú évtizedek óta a telepen lakik, míg mások az életüket különböző kolóniatelepek között vándorolva töltötték, és csak az utóbbi években jutottak éppen a Béketelepen lakáshoz. Mások – leginkább fiatalok – nem tudják itteni önálló lakhatásukat fenntartani, így ha kilakoltatták őket a telepi lakásból, a családjukhoz költöztek egy másik lakásba, sokszor ugyanabban az utcában vagy a telepen maradván. A lecsúszók jelenlegi helyzetét általában valamilyen családi tragédia vagy kivételes esemény előzi meg, mint válás, betegség, és ennek folyamányaként gyengébb munkaképesség vagy további egészségügyi problémák. A korábbi stabilnak mondható segédmunkási, takarítói állásukat a családtagok elvesztették, és a megélhetésért küzdő középgenerációhoz hasonlóan alkalmi munkákból, közmunkából és „alföldezésből” élnek. A még felszínen maradékkal szemben azonban ezeknek a családoknak fizikai okokból, gyengébb kapcsolathálójukból vagy gyengébb érdekérvényesítésükből adódóan sokkal nehezebben boldogulnak a munkaerőpiacon, és a mindennapokban is. Mivel a kormosi közegben gyakori volt, hogy a család nőtagjai is gyári alkalmazásban álltak, a férfiak munkából való kiesését a feleség munkavállalása tudta pótolni. Azokban a családokban, ahol a tradicionális munkavállalási modell élt, a férj munkanélkülisége megrengette a családot. Valamennyien csalódottak abban, hogy évtizedekig dolgoztak, és még sincs biztos bevételi forrásuk.

„Nem csak mi cigányok, mert magyarok is vannak itt olyan fiatalok, velem egyidősek is, akik tényleg, ledolgoztuk azt mondhatnám éveket, aztán öregségünkre nincs. Én valamikor nem így terveztem. Hogy öregségemre lesz egy kis házam, egy kis ko-

csim, elmegyünk ide-oda nyaralni, 51 éves vagyok, még sehol nem voltam nyaralni. De még a gyerekeim se. Akkor ez nem egy élet.” (K_családi6)

Újfajta szegénységüket a kilátástalanság és a tehetetlenség súlyosbítja, amit az utóbbi évtizedben halmozottan érzékelnek. Minden családban van valamilyen adminisztratív „teher”, juttatások, segélyek, amikből ügyintézési hiba, ismerethiány miatt estek ki, megélhetési küszködésükhöz pedig ez is erősen hozzájárul.

„Nagyon nehéz életünk van, az biztos. Nem tudjuk, hogy kihez forduljunk, merre menjünk, a jogainkat nem tudjuk, mert ha elmegyünk valahova, egyből letarolnak minket. (...) Mert, ugye, van ez a faji megkülönböztetés is, bemegyünk valahova, akkor már agyvérzést is kapok, lenézik az embert, lekezelően beszélnek velünk, ez is egy hátrány nekünk, meg az is, hogy má' idősök vagyunk. Azt mondják, hogy ilyen „fiatal asszonyra” már nincs szükség, mint én vagyok. És gondolja, hogy hogy esik nekem, sírva fakadok.” (K_családi6)

Ezek a családok részben a rokonaik nyújtotta segítségre támaszkodnak, illetve egymásnak is szoktak apróbb segítséget, kölcsönöket nyújtani. Néha saját gyerekeikre támaszkodnak, de ez a függés minden esetben nehéz teher a szülők számára. Így leginkább a nélkülözésben élnek, olykor tartozásokba verik magukat hol a lakás felújításáért, vagy éppen azért, hogy „keservesen iskoláztassa ki a gyerekeit kamatos pénzből”.

A legszegényebb családok között többen a vallásban találják meg azt a biztos pontot, amibe kapaszkodni tudnak. „Itt, ha én nem volnék keresztény, nem lennék az Úrban, így mondom, mint hívő, talán meg is bolondultam volna már” (K_családi1). A pünkösdista gyülekezet már a '80-as évek óta működik Kormoson, a cigány hívők pedig elsősorban a nagy közösségen kívül, házi gyülekezetekben találkoznak, melyek különböző helyszíneken és lelkipásztorokkal működtek. A gyülekezet rokoni-baráti kapcsolatokon keresztül építkezik, a hívőket gyakran a zenés és énekes alkalmak vonzzák eleinte. Egy időben béketelepi volt a gyülekezet vezetője, az ő lemondásával a gyülekezet mérete is apadt, de sokak így is rendszeres látogatók maradtak.

„Mondjuk ebbe az időbe, ebbe az ínséges időben, amiben most élünk, már mi megtanultuk azt, hogy mi az, hogy nélkülözni, mert bőjtölünk is. És ezáltal, míg másnak hiánya van, hogy fű, éhes vagyok, rosszul van, mi már megtanultuk azt, hogy mikor nincs, akkor az bőjt. És tényleg, iszunk egy jó pohár vizet, és erősebbek vagyunk, mint mikor eszünk. Az Úr erre is rávezet minket, úgyhogy mi már megtanultuk a túlélést. Azért mondom, hogy túlélési gyakorlaton vagyunk.” (K_családi6)

Ezeknek a családoknak minden segítő kapcsolat nagyon sokat jelent. Ugyanúgy, ahogy a vallási közösség is megerősíti őket a mindennapok átvészelésében, a telepen működő közösségi programok, mint a közmunkásoknak szervezett alapképzettség-képzés vagy az asszonycsoport – ellentétben az ezeket néha felesleges tehernek látó boldoguló középgenerációval – kifejezetten sokat jelent számukra. A képzést részben a tanárok kedvessége

és jó szándéka tette élménnyé, másrészt az, hogy a tanultakkal úgy tudtak ügyet intézni, hogy nem kezelték le őket.

*„A Békén lakni nem dicsőség, az ember szégyelli kimondani”
– a kitörni vágyó fiatalok*

Noha az őslakosok generációja még az ország minden pontjáról érkezett, az ő gyerekeik között már többen a telepen belül házasodtak. Az őslakosok gyerekei sok esetben ma is Béketelepen laknak, de természetesen vannak olyanok is, akik elköltöztek. Amennyiben a gyerekek Kormoson maradtak, gyakran ők is a Béketelepen bérelnek lakást. Erre a generációra jellemző, hogy általában nem szereztek a szüleiknél magasabb végzettséget, a szülői példa alapján megbecsült és biztos jövedelmet nyújtó szakmunkás életpálya felé orientálódtak. Aki helyben nem talált munkát, az adott esetben, a régi mintákat követve, hetelve dolgozik. Míg néhányan el tudtak a szakmájukban helyezkedni, mások a már leáldozóban levő végzettségükkel (pl. nyomdász), most szakképzettséget nem igénylő munkákból élnek. Aki felsőfokú oktatásban vett részt, a környéken kevésbé magas presztízsű állásra tudott szert tenni, így a megélhetés számukra is gondot okoz. A tipikus probléma, hogy közsférába csak közmunkás státusszal lehet bekerülni, sokaknak – akiket a lakóhelyükhöz való ragaszkodás, vagy a család tart itt – ez rendkívül megalázó, és különösen keserű gondolatokat ébresztő helyzet. Nem egy gyerek azóta külföldön, vagy a fővárosban találta meg a boldogulást.

A „beköltöző” középkorosztály tagjai sokan egész családjukat a Béketelepen tudják, a legjellemzőbb azonban az ő itt született leszármazottaik körében a telepen belüli kapcsolat. *„Itt mindenki úgy együtt van, együtt barátkoznak és itt mindenki majdnem úgy együtt van párba”* (K_családi16). A legfiatalabb generációnak jellemzően a szülei vagy más rokonai a telepen laknak, ők pedig már önálló családot alapítva pályáztak lakásra. Akad közülük, aki a telepprogramban dolgozva a frissen felújított lakásra licitált. Van, aki pont a családi kapcsolatok biztonságot nyújtó közege miatt nem is érzi szükségét, hogy elköltözzön. Más fiatalok azonban nagyon ambíciózusak jövőjükkel kapcsolatban, és úgy látják, hogy az előrelépés csak a telep elhagyásán keresztül lehetséges.

A hangsúlyozottan nem roma őslakosok telepen lakó leszármazottainak helyzete számos hasonlóságot mutat. A két fiatalabb, kisgyerekes generációhoz tartozó családra jellemző, hogy lakásukat a családjukon keresztül szerezték meg. A bérleti jogviszonyt a szülőktől vagy nagyszülőktől örökölték, így a jelenleg licitálással szerzhető lakásoknál olcsóbban tudják azokat bérelni. Ők azok a jobb helyzetű családok, akik – lévén, hogy folyamatos munkajövedelemmel rendelkeznek – lakhatásuk körülményein egyedileg tudnak javítani, háztartásuk felszereltebb, sokkal jobb a hozzáférésük az információkhoz és munkalehetőségekhez, van internetjük, és tudnak évente egyszer nyaralni is, ezek alapján ők élnek a legmagasabb életszínvonalon a Béketelepen. Számukra a béketelepi lakhatás egy nagyon kedvező lehetőség, azaz relatíve olcsón jó minőségű lakásban tudnak élni. Ehhez több esetben hozzájárul, hogy jelentős összegeket fektettek a lakást felújításába, akár hitelfelvételen keresztül is. Mivel az önkormányzat a „fényűzőbb” lakhatást anyagi-

lag nem támogatja, így a befektetett költségeket a lakbér terhére sem lehet levonni, ezek a családok a hirtelen kiköltözésben tehát anyagi okokból sem érdekeltek. Az egyik család az alsó lakás feletti padlólakást is bérebe veszi, így borsosabb áron, de elkerülik, hogy cigány család költözhessen be melléjük. Lakásaik a telep város felőli, azaz jobb helyzetű és nyugalmasabb részén fekszenek, mégis azonos problémákról számolnak be, mint a központban lakó őslakosok.

Mindkét család esetében jellemző, hogy a feleségek magasabb – főiskolai – végzettségűek, és a gyerekek születése előtt kereső tevékenységet is végeztek, most pedig a szakmunkás férjek hozzák a jövedelmet a háztartásba. A férj egyik esetben bejelentett külföldi építőipari munkát végez, a másik családban pedig a nem bejelentett belföldi fuvarozás a fő jövedelemforrás. Mindkét háztartásban talpraesetten kezelik az olykor ingadozó pénzügyi forrásokat, igyekeznek minél több helyről bevételre szert tenni, és rugalmasan alkalmazkodnak az adott esetben nem fizető vagy túl költséges munkalehetőségekhez. A jövedelemszerzésükhöz hozzájárulnak a kölcsönös szívességeken keresztüli cserék, apróbb termények, tojások eladása vagy fajtiszta kutyák szaporítása. Mindkét család narratívájának része, hogy az, aki dolgozik, nincs megbecsülve, hiszen bejelentett munka esetén már minden kedvezménytől vagy iskolai támogatástól automatikusan elesnek. Valamennyiükben felmerült, hogy az ország nyugati felében vagy egyenesen külföldön éljenek, ám a biztos munka és nyelvtudás hiányában egyelőre még nem tettek konkrét lépéseket.

Ezek a családok egy meghatározott kapcsolati hálón belül mozognak, csupán saját családjukkal, az őslakos szomszédokkal és azokkal a felnőttekkel érintkeznek, akikkel együtt nőttek fel itt a telepen, barátaik már inkább Béketelepen kívülről vannak. Az ilyen családok határozott aspirációja, hogy elkülönüljenek a telepi környezetüktől, és hosszú távon el is hagyassák azt. A gyerekeik még a helyi óvodába járnak, ám az iskolából már igyekeztek „kimenteni”, és belvárosi, jobb státuszú intézménybe írni őket. A gyerekeik sem érintkeznek gyakran a többi telepi gyerekekkel, nem járnak ki a játszótérre, a csupán egymáshoz járnak át, vagy rokon gyerekekkel játszanak. Az egyik család esetében kifejezetten sok a konfrontáció a beköltözőkkel, míg a másik család inkább igyekszik nem kapcsolatba lépni a többi telepivel.

„Ellopja a gyerek a tököt a vénasszonynak a kertjéből. Ekkora volt, nem nagyobb, a néni meg már 80 éves vagy idősebb. Mondom, érdekes, mert én téged erre még nem is láttalak. Az az ő kertje. Akkor mondom, menj csak oda, mutasd meg Ilonka néninek, hogy milyen szép tök nő a kertjében! De hangosan mondtam, aztán a gyerek úgy elszégyellte magát, hogy fogta a tököt, azt ledobta a fűbe. Na mondom, ezért loptad el, inkább vitted volna haza anyádnak, hogy főzzön belőle inkább már tökfőzeléket. Leszedte, de végül is nem vitte haza a tököt.” (K_családi19)

Az ehhez hasonló esetek azonban a most idézett nő iskoláskorú öccsének már nem tetszenek, hiszen az ő osztálytársai vagy barátai azok, akikkel szemben a nővére fellép – így neki az iskolai kapcsolatai és státusza miatt is kellemetlen ez a konfrontatív hozzáállás. Bár a másik család igyekszik kerülni minden érintkezést a cigány lakókkal, így sem a telepi játszótérre, sem a helyi rendezvényekre nem járnak, a munkalehetőségek hiánya

mégis rákényszerítette az anyát, hogy a kisebbségi önkormányzat adminisztrátori állására pályázzon.

A Béketelepre elsőként beköltöző őslakos roma családhoz tartozó, gyerekeit egyedül nevelő fiatal anya a romáktól hangsúlyozottan elkülönülő, az őslakosok leszármazottaihoz hasonló életstratégiát folytat. Néhány éves budapesti szállodai munka után költözött vissza a telepre, miután elhagyta Kormost egy stabilabb jövő megteremtése érdekében, ám úgy látta, hogy budapesti albérletet fenntartani egyszerűen nem éri meg. Visszatérve korábbi, stabil, de alacsony jövedelmet nyújtó konyhai állásához, most Kormoson belül maradva szeretné a Béketelepet maga mögött hagyni. A már leszervezett költözéshez a magánéleti okokon felül hozzájárul a telep rendkívül stigmatizált volta.

„A Békétől szeretnék megszabadulni – bár az az igazság, hogy én ahogy dolgozok, nem sokat látok belőle. De nekem ennyi elég belőle. Már sajnos elérte ezt a nevet, hogy kimondod, hogy a Békén laksz, és már tök égő. Lenézi mindenki, én viszonylag még jó helyen lakok, mondhatni, hogy nincsenek körülöttem olyanok, de benne van ez is, szeretném a Békét elkerülni. (...) Társaságban vagyunk, na a Békén laksz, rögtön, hogy na, nem félsz? Ilyenek, hát mitől félsz... Nem egy jó környék, de ez van, mindenhol vannak már olyan emberek sajnos.” (K_családi9)

Kitörni azonban a Béketelepről sem egyszerű, hiszen maga a lakóhely megbélyegzett volta révén is a Kormoson belüli továbblépésnél hátrányt jelent.

„Telefonon érdeklődtem. Megkérdeztek mindent, hogy hol dolgozom, hány személy akar menni, honnan jöttél, nevemet megkérdezték. Nem közölték konkrétan, hogy azért nem, mert Berkí vagy, vagy azért nem, mert a Béketelepen laktál eddig, csak így szokták mondani, majd visszahívunk. Most egy albérletnél mit hív vissza, vagy megmondja, hogy aktuális, vagy nem. Ilyenek voltak.” (K_családi9)

A nő kisfia a költözés miatt iskolát fog váltani, pedig szerette az itteni intézményt, amit általában romló színvonalú, „elcigányosodó” iskolaként tartanak számon.

„Az, hogy valakinek mi a származása, az csak egy dolog. Hogy hogy tud vele élni, vagy hogy áll fel onnan, az a valami szerintem. Én soha nem szégyelltem egyébként, meg hátrányos sem volt[am]. Nővérem már inkább szégyellte, hogy cigány, mert ő barna bőrű, én nem. Nekem a párom is magyar volt. Szerencsés a bőrszínem is, nem voltam hátrányos, nem éreztették.” (K_családi9)

Noha számukra tehát nem az iskola „elcigányosodása” vagy a telep etnikai megosztottsága okozza a problémát, a nő a telepi háttérnek megfelelő, azaz őslakosok leszármazottaiával azonos stratégiát folytat. Ez azonban nem jellemzi családjának teljes másodgenerációját. Négy testvére közül mindenki más településen él. Ketten rendkívül céltudatosan szakmát szereztek, családot alapítottak, térben mobilak és tisztas megélhetésük van, míg

ketten inkább egy lecsúszó pályára léptek, fiatalon alapítottak családot, és nem tudnak stabil megélhetésre szert tenni.

Az egyik fiatal családapa az őslakosok leszármazottaihoz hasonlóan a kitörésben látja a boldogulás kulcsát. Maga is itt nőtt fel a telepen, és nem szeretné, ha a fia is átelné ugyanazt, amit ő maga kamaszkorában és fiatal felnőttként.

„Menni akarok el innen, nem akarom, hogy fiam is átélje ugyanazt, amit én. (...) Gyerekként jó volt, csak egy időben rossz társaságba kerültem, voltak züllött korszakaim, de már kikerültem belőle. 15 évesen, akkor kerültem át szakiskolába, és akkor kezdtem el sajnos, de az is én voltam. Először kicsit iszogattam, aztán könnyű drogok voltak, aztán nehéz drogok is egy kevés. De mindent odébb dobtam. Itál az nem jött be, nehéz drogok még úgy sem. Fűveztem elég sokáig, összejöttem az asszonykámmal, ő kirántott belőle. 21 éves voltam, négy éve vagyunk együtt. Született a kisfiunk, érte vagyok csak, érte élek.” (K_családi20)

A zűrös fiatalkor pont a kiterjedt rohonság miatt nem a Béketelepen zajlott, ám a történet jól jelzi azokat a helyzeteket és problémákat, amik itt is felütik a fejüket, és amitől a férfi a saját fiát óvni szeretné. A költözésre jó esélyeik is vannak, mivel a férfinak stabil állása van, és ügyességének köszönhetően sosem volt munka nélkül. Miután úgy döntött, hogy sötétebb bőre miatt pincéreként semmi esélye nem lenne, az építőiparban helyezkedett el, dolgozott már külföldön, a telepprogramban, és most egy kormosi cégnél helyezkedett el mint gipszkartonozó.

Valamennyi kitörni vágyó fiatal család sorsa azt mutatja, hogy a telep elhagyásán elsősorban akkor gondolkodnak, amikor már van stabil megélhetésük és munkájuk. Valamennyiük élettörténetében megjelenik a külföldi vagy Magyarországon belüli munkaerőpiaci mobilitás. Ők tehát nem a telep elhagyásától várják a sorsuk jobbra fordulását, hanem jövőjükhöz akár szélesebb munkaerő-piaci tapasztalatuk alapján is pozitívan tudnak állni.

A Béketelep romlása és a lokális identitásküzdelmek

Az őslakos generáció tagjai – bár nemegyszer idegen beköltözőkként beszélnek a cigány családkról – valójában sokszor kapcsolatban álltak velük életük során. Kormoson és Béketelepen is gyakori volt a vegyes házasság, így a romák és a nem romák egymás mellett laktak, együtt dolgoztak a gyár különböző részlegeiben, ha nem is mindig egy pozícióban, de a jelenlét automatikusan kapcsolatokat generált közöttük. A cigánysággal kapcsolatos megítélésről gyakran családon belül is eltérő vélemények vannak, mára azonban az új beköltözők „másságában” mégis a cigányságot emelik ki leggyakrabban. A telep narratíváiban a cigány etnikum nem objektív kategóriaként, hanem adott helyzetek és interakciók változó viszonyaiban jön létre (Barth 1996). Több őslakos is említi, hogy vannak cigány barátai, barátnői, akiket „még az utcán is megpusztilnak”, ám ők mások, mint a mostaniak. Máságuk elsősorban a „régiekhez” hasonló gondolkodásban és életmódban rejlik, mely a közös élettapasztalat és a gyár nyújtotta számtalan kapcsolódási pont eredménye. Míg

a régi szomszédoknál a nagyobb gyerekek már fél nyolckor összeszedték a kistestvéreket lefekvéshez, ma a gyerekek éjfél után is kint randalíroznak. A régi lakosok saját jelenlegi lakhatási terhéket is a szomszédokra vetítik: a cigányoknak jobban felújítják a lakásokat, azért tudják háttérbe szorítani a nem cigányokat a lakásokért folyó liciten, mert családirag összeadják a pénzt, vagy uzsorakamatra veszik fel, míg a nem cigány családok szegények, így nem is tudnak a Béketelepen licitálni.

Működik még egy-egy, a hajdani Béketelep kapcsolataira emlékeztető interetnikus szomszédviszony: a szomszédok figyelnek egymásra, segítenek a bevásárlásban vagy a ház körüli apróságokban. „Vannak olyanok is, akik jobbak, mint a magyarok” (K_családi11). Akad kapcsolat az őslakosok és a legfiatalabb „beköltöző” generáció között is.

„Az a kicsi gyerek azért szokott ide bejönni, mert tanítom, verselek neki, meg dalolok neki, meg korrigálom a beszédjét. (...) Először úgy ismerkedtünk meg, hogy azt mondta nekem, te boszorkány vagy! Mondtam neki, hogy én hogy lennék boszorkány, nem is tudok boszorkányul. De mondták a valakik. Közben beálltunk labdázni, volt egy labdája, adogattam neki. Ahogy nőtt ez a gyerek, az úgy jött hozzám. Megkérdeztem tőle a tavaszon, hogy Szandi, boszorkány vagyok-e még? Á, nem vagy boszorkány. De bárhol vagyok, nyilvános helyen is, rögtön jön hozzám, hogy Joli néni, Joli néni, és bújik hozzám. És imádom azt a kisgyereket. Foglalkozni kell vele.” (K_családi22)

Noha ez a kapcsolat egy feszült rossz viszony kezdete is lehetett volna, a nyitottság, mások helyzetére való érzékenység összekötötte a két teljesen eltérő életmóddal és attitűddel itt lakó csoportot.

Míg a nem cigány őslakosok mára egyértelműen a cigány beköltözőknek tulajdonítanak minden romlást, az őket követő korcsoport az őslakosoktól eltérően értelmezi a telepet és a jelenlegi helyzetét. Nem feltétlenül a cigány és nem cigány lakosok között húznak határt, hanem az eltérő életmódú családok vagy csoportok között, összefüggésben a munkaerőpiaci helyzettel, illetve azzal, hogy ki mikor költözött Béketelepre. A konfliktusokat néha bizonyos roma családoknak tulajdonítják, illetve a gyerekek közötti ellentéteket és viselkedésmódok megítélésének családok közötti továbbéléséhez kötik.

„Nálunk egymás mellett vannak így a szomszédok. Jó, én is cigány vagyok, lát-szik is, gondolom levágtatok, de ezek tipikus azok a putrisok, akik miatt minket is lenéznek. Állandóan bulizgatnak, ordibálnak.” (K_családi20)

Van, aki a beköltözött tésásiakat említi, mint a telep balhész családjait. Emellett sokan a problémát a fiatalok droghasználatának tulajdonítják. „Az utolsó pénzt is odaadja kábítóért, még ha a családja nem is eszik” (K_családi16). Az itt felnőtt fiatal szülők számára is érzékelhető a romlás saját gyerekkorukkal összehasonlítva.

„Itt kilenc-tíz éves gyerekek már a cigit szívják, csikkeznek. Régebben ennyire nem volt... Már egy ideje ez van, füves cigi, meg ezek-azok mennek. Minden sarkon

a zsigázás pénzzel. Az ilyen rossz házakban, ahol nem laknak, annak az udvarán vannak. Ők csak ilyen szórakozásnak mondják, mert van, aki nem pénzzel játszik. Csak a környékről vannak. Néha jön a rendőrség, van, amikor összebalhéznak, egy utcával arrébb. Volt verekedés, baseballütő, minden. Ritkán van ilyen rendőrséges téma, de nem jellemző. Annyira nem veszélyes itt este a telepen, nem kötekszenek, nincsenek már itt. Akik beszípóztak, azok kötekedtek, olyanok már nincsenek, mert börtönben vannak, elköltöztek, vagy kilakoltatták őket.” (K_családi20)

Van, aki úgy látja, hogy már megváltozóban van az a kép, hogy a Béketelepet a cigányok tették tönkre. Kevésbé él az a diskurzus, hogy a cigányok nem akarnak dolgozni – mivel már senkinek nincs munkája, és rá kellett jönniük, hogy erről nem a cigányok tehetnek.³ A telepprogram vetőmagosztásának köszönhetően pedig most már nem „magyarkodás” az, ha valaki veteményezik.

A telep színes összetételéhez az is hozzájárul, hogy szinte minden identitásvariáció megtalálható, melynek kialakításához az egyéni élettörténetek járulnak hozzá, még az egy családon belül megtalálható hasonló pozíciók sem hozzák az értelmezéseket közös nevezőre. Egy házaspár férfi tagja például, bár cigányként írja le magát, nincs cigány identitása, mert azt a cigány nyelvhez és a fekete bőrhöz köti: „Az a furcsa mániám, hogy a magyarok közé húzok. Majdnem cigánygyűlölő vagyok” (K_családi17). A Béke Napokat egyenesen megalázónak tartja, mivel utálja ezt a típusú cigány zenét, és nem lát semmi értékteremtőt ebben a rendezvényben, amely elsősorban a cigány kultúra legpopulárisabb elemeire építi fel az egész Béketelepet reprezentáló eseményt. Felesége vele ellentétben büszke a cigányságára, és a cigány kultúrát is sajátjának érzi – annak ellenére, hogy cigányságához negatív tapasztalatok kötik, például a helyi kórházban hátrányos megkülönböztetés érte. Elmesélésük szerint közös gyerekük magától döntött úgy, hogy nem a cigány osztálytársai-val barátkozik az iskolában, és mivel éltanuló volt, „egy magyarhoz tudott hozzámenni”. Az ő szituatív cigány identitása az oktatási és házassági mobilitása révén hosszú távon akár el is tűnhet.

Az iménti példához hasonlóan a telepen lakó két barátnő eltérő hozzáállása jól illusztrálja, hogy az egyes szereplők etnikai identitása a társadalmi szituációkban konstruálódik, a telepről kialakított értelmezésük és narratívájuk pedig erőteljesen kötődik személyes élettörténetükhöz. A különböző hátterű, ám mostanra hasonlóan szegény körülmények között élő nők, akik helyzetét a külső szemlélő elsősorban azonosan látja, saját magukat és a cigány identitásukat is teljesen máshogy értelmezik.

Az egyik barátnő cigány származású, tősgyökeres béketelepinek vallja magát, több mint 25 éve lakik itt. Ő maga a Tésás munkáskolónián nőtt fel, férje egy tanyáról származik, és nem cigány ember. A feleség elmesélése alapján a nőnek már fiatalkorában célja volt, hogy ne roma ember felesége legyen, így a munkahelyén megismert, dolgos nem cigány férfi-hoz ment feleségül. A házasság törést hozott a férj családjába, az anyósék el sem mentek

³ A városban működő fejlesztési programok sem etnikai alapon különböztetik meg a programok résztvevőit, hanem jövedelmi és lakóhelyi kategorizációkat alkalmaznak. (Lásd bővebben Fehér másik tanulmányát e kötetben.)

az esküvőre. A párnak négy felnőtt, családos gyereke van, akik szintén Béketelepen laknak, és valamennyien dolgoznak. A férje lebénult, ezért nem tud munkába állni, így jelenleg mindketten a feleség által hazavitt alacsony közmunkás bérből élnek. A nő büszke arra, hogy négy gyereket rendben fel tudták nevelni, mind későn házasodtak, nem születtek „nyakra-főre”, és ellesték apjuktól a dolgosságot.

A másik barátnő vegyes házasságból született. Édesanyját, aki „magyarnak” vallotta magát, a cigány férjével kötött házasság után kitagadták, később ő is cigányként, cigány identitással élt. Családjuk egyedüli cigányként költözött be az egyik munkáskolóniára.

„Jó környezetben éltünk, mert magyarok vettek körül minket. Egyedül akkoriba’ (...) És ki is költöztünk, és utána megszerettek minket, mert azt mondta a M. néni, hogy igaz, hogy sok a gyerek, meg hogy cigányok, de nagyon jól vannak nevelve. Mert nem loptunk, nem bántottunk senkit se, sőt előre köszöntünk, megkértek, hogy boltba menjünk, elmentünk, ránk merték bízni, úgyhogy megszerettek minket. Jó gyerekek voltunk, jó nevelést kaptunk, szigorúan.” (K_családi1)

A nő fiatalon férjhez ment egy roma férfihoz, de férje családjával nem találta a hangot. Úgy gondolta, hogy az anyósáék annak ellenére, hogy nagyon szegények, fennhájzóan viselkednek, míg az anyósa őt nagyképűnek tartotta – ez a feszültség is elsősorban státusz-ellentéteket jelez, mely ebben az esetben erősen összefonódott az eltérő cigány identitás vállalásával. A házaspár élete során számtalan helyen lakott, szükséglakásban és a Béketelep jobb minőségű lakásaiban is. A férj alkoholista lett, bántalmazta a feleségét, és később el is váltak. Őt közös gyerekük született, akik közül a legkisebb még iskolás, egy testvér pedig betegsége miatt nem tudja magát ellátni – ők most is édesanyjukkal laknak a néhány éve, ő családi összefogással licitált béketelepi lakásra.

Mindketten máshogy tekintenek a cigány identitásukra, és ennek megfelelően gondolkodnak mind a Béketelep sorsáról, mind a cigányok helyzetéről a városban. Az első barátnő, aki élete során mindvégig igyekezett a cigányságából kiemelkedni, inkább hibáztató attitűddel tekint a cigányokra. A Béketelepről az őslakosokhoz hasonló szemlélettel beszél, és szeretné a régebbi normákat visszahozni, amikor még ellenőrizték a telep lakóinak életmódját és azt, hogy mekkora a higiénia és milyen tiszta a lábos.

„Míg a tömb alá nem írt, így mondom neked, nem mehettem bele a lakásba. Nem engedték. Alá kellett írni, hogy igenis, ők beleegyeznek abba, hogy én belemehessek a lakásba. Ezt valahogy így kellene megoldani. Nem úgy, mint most, hogy püffl, ráütünk a hasunkra, kimegyünk, oszt’ csak lóvét lássunk, leteszik, papírt se néznek, meg semmit se néznek meg. Na most utána nem fizetik éveken át a lakást, tönkreteszik, szétrombolják, ugye. Hát hogy néz ki Béke nyíltan? (...) Itt meg most már tiszta cigánytelep van.” (K_családi1)

A beköltözőket és az „idegeneket” pont olyan félelmetesnek írja le, mint a telep őslakosai. „Nincs mit kirabolni, de az életünket azért féltsük” (K_családi1). Ám az idegenek beköltözése akaratlanul is összekapcsolódik saját, kilakoltatással fenyegetett helyzetükkel. Ezzel

szemben a vegyes identitású barátnő sokkal nyitottabb, és saját származásában megjelenő szituatív elemek – nem cigány édesanyja később cigányként azonosította magát – miatt nem is szeretet különbséget tenni az emberek között. Míg a tésási cigányokat a Tésásról származó barátnő lenézi, mert piszkosak és nevetlenek, és a velük foglalkozó önkéntesek munkáját is lebecsüli, a másik barátnő szerint ők is ugyanolyan cigányok, és a velük foglalkozók munkája pedig szívmengető.

Összegzés

A Béketelep a helyiek elbeszélésében számtalanszor nyomortelep vagy cigánytelep kategóriájaként jelenik meg, annak ellenére, hogy a különböző telepi csoportok szemszögéből egészen más pozíciót foglal el az átalakulóban levő hely. Van, aki számára egy mélyrepülés a jelenlegi állapot, másnak a változatlanág és a mindennapi küzdelem helyszíne, míg megint mások a kitörés egyik állomásának tekintik.

A telep társadalma sokszínű és összetett: az őslakosok generációjának markáns közös múltja van, az ő narratívájukban a dicső múltat egy erőteljes romlás követte. A számukra csak beköltözőkként megjelenő középgenerációhoz tartozó családok egy része a közmunka, az alföldezés vagy az egyéb alkalmi és szerző-mozgó munkákkal időlegesen elegendő jövedelemre tud szert tenni, míg azok, akik ezen a téren valamilyen hátrányban vannak, mára lecsúszókká váltak. Ezeket a csoportokat nemcsak a boldogulási lehetőségeik különbségei, hanem eddigi lakhatási történetük és a telepre való beköltözésük időpontja is megkülönbözteti. Az őslakosok leszármazottai szintén markánsan elkülönülnek, ám nem ők az egyetlenek, akik maguk mögött hagyják a Béketelepet. A középgenerációhoz tartozó családok gyermekei, akik a munkaerőpiacon jobban boldoguló fiatalok közé tartoznak, szintén máshol látják biztosítottnak a jövőjüket.

A telep történetéből és az itt hallott elbeszélésekből látszik, hogy a rendszerváltás előtti stabil munkahelyek és a jelenlegi élet kontrasztja mindenki életében mély nyomot hagyott. Az egyes társadalmi csoportok öndefiníciójához máig hozzájárul a munkástársadalomban, a kolóniakon betöltött korábbi szerep, az akkori pozíció megbecsültségének máig érezhető hatása. Noha a kasztjellegű elkülönülés a gyári hierarchiának megfelelően az élet minden területén megmutatkoznak, és a helyi, kolóniakon élő cigányság alacsonyabb státusból érkezett, telepi életüket nem jellemezte az elkülönülés, számtalan vegyes házasság volt és van most is a telepen. Mára az etnikai és a társadalmi státusz minden korábbinál erősebben összekapcsolódik a közbeszéd szintjén. Ugyanezt a közbeszédet jeleníti meg a telep lakosságának nagy része is, annak ellenére, hogy számtalan példa akad e szerint a kategorizáció szerint atipikusnak tekinthető életutakra a Béketelep mikrotársadalmában, és a város egészben is. A telep társadalmának vegyes összetételét és folyamatos átalakulását a telepet leíró tér- és identitásbeli küzdelmek jelzik.

Az őslakosok és az őket követő kohorszok eltérő keretben értelmezik a telep jelenét. Míg az őslakosok mindig megjelenítik a gyár mindent átforgató működéséhez és a Béketelepre való költözésükhöz kötődő pozitív múltbeli élményeiket, a fiatalabbaknak csupán a lakóhelyhez kapcsolt negatív tapasztalataikról számolnak be. Small (2002) arra mutat rá, hogy

a strukturális kényszerek a lakónegyed értelmezését csak befolyásolni, de megváltoztatni nem tudták az egyes kohorszok számára, a lakótömb romló pozícióját és csökkenő közösségi részvételét az eltérő narratívákkal jellemzett kohorszok cseréje okozza. Ezzel szemben a Béketelep helyzetét és annak értelmezését – noha világosan kirajzolódnak a kohorszok közötti narratívakülönbségek – mára a strukturális kényszerek olyannyira áthatották, hogy az az őslakosok értelmezését is megváltoztatta, egyeseket pedig akár a hajdan számukra kedves környezetből való elköltözésre is késztetett.

A közösség individualizmushoz és a szűkös erőforrásokért folytatott versenyhez kapcsolódó eltűnése megjelenik a telepen, de a régi kapcsolatokra és a rokon szálakra támaszkodó jelenlegi közösség mégis relatíve intenzív és közösségi védelmet nyújtó helyé teszi a Béketelepét. Egy szociális szakember a telepre egyenesen úgy hivatkozott, hogy az itteniek szegénysége nem valódi probléma, hiszen ők „legalább együtt szegények”. A telep jövője választást előtt áll, amelyet a rehabilitációs programok és az esetlegesen velük járó lakosságcsere is befolyásolni fog.

CIGÁNYVÁROS

Rónakeresztesen, az alföldi kisvárosban viszonylag magasra, 1800–2000 főre becsülik a cigányok számát, de településen belüli arányuk a tíz százalékot sem éri el. A cigány családok – egy-egy ritka kivételtől eltekintve – csak három szegregált, egymás közelében elhelyezkedő, lassan egybeérő városrészben, ahogy többen nevezték, a Cigányvárosban élnek. Ebben a városrészben többségében cigány családok telepedtek meg, de beházasodással, költözéssel kerülnek ide nem cigányok, illetve a városrész magasabb státuszú területein élnek szegény nem cigány családok is. A városrész utcáit látható, jól érzékelhető éles határvonal választja el a várostól, a határvonalat kijelölő utcát a helyiek „Berlini Nagy Fal”-nak nevezik. Az elmúlt két évtizedben a többségi társadalom egyértelmű kirekesztő és elutasító attitűdje és gyakorlatai miatt a Rónakeresztesen élő, különböző társadalmi helyzetű roma családok a többségi társadalomtól éles fizikai és mentális határokkal elkülönített stigmatizált térbe kényszerültek, amit gettóként definiálhatunk (Váradí–Virág 2015).

Az elmúlt évtizedben az etnikai szegregációval foglalkozó szakmai diskurzusok központi témája a gettó fogalmának újradefiniálása, az így meghatározott terület átalakulásának leírása és elemzése. A szegénység koncentrációja és az etnikai szegregáció ugyan a gettók jellemző vonása, de gettóról csak akkor beszélhetünk, ha jelen van négy meghatározó eleme: (1) az adott terület élesen elválik a település többi részétől, jól körülhatárolható; (2) a területet és az itt élő családokat a többségi társadalom negatív jelzőkkel illeti (stigma); (3) az itt élő családok nem saját döntésük alapján, hanem valamiféle (gazdasági, adminisztratív, szimbolikus) kényszer hatására költöztek ide; és (4) a többségi társadalomtól elkülönülő, párhuzamos intézményrendszert használnak. A gettó térben elkülönített társadalmi, intézményi rendszere azt szolgálja, hogy megóvja a többség tagjait a gettóban élőkkel való kapcsolatuktól, mindennapi érintkezésektől, s így azoktól a szimbolikus veszélyektől, amelyek a többség szemében a gettó lakóihoz kötődnek (Wacquant 2012).

Tanulmányomban azt mutatom be, hogy az évtizedek óta a város roma és nem roma szegényeinek lakóhelyeül szolgáló, társadalmilag és etnikailag heterogén, széles társadalmi és intézményi kapcsolathálózatra épülő városrész hogyan alakul át a várostól élesen elkülönülő, stigmatizált gettóvá. Ennek legfontosabb mechanizmusa egyfelől a városrészben élő romák és nem romák elérhető munkahelyeinek megszűnésével párhuzamosan a társadalmi kapcsolatok erodálódása (Wilson 1999), másfelől az intézményekből, elsősorban az oktatási intézményekből való kirekesztés, a párhuzamos intézményrendszerek kialakulása és ezzel a városrész határainak rögzítése. Az elmúlt évtizedben a várospolitikai minden törekvése arra irányult, hogy a város szélén elhelyezkedő cigányváros, az ott élő szegények szociális problémái láthatatlanok maradjanak a többségi városlakók számára.